

هزار و یک شب

در ادبیات و جامعه اسلامی

ویراسته

ریچارد جی. هوانسیان و جورج صباغ

ترجمه

فریدون بدره‌ای

انتشارات هرمس

این کتاب ترجمه‌ای است از:

The Thousand and One Nights in Arabic Literature and Society
ed. by Richard C. Hovannisian and Georges Sabagh
Cambridge University Press, New York, 1997

انتشارات هرمس

تهران، خیابان ولی عصر، بالاتر از میدان ونک، شماره ۲۴۹۳ - تلفن: ۸۸۷۹۵۶۷۴
مجموعه ادب فکر - زبان و ادبیات - ۴۹

هزار و یک شب در ادبیات و جامعه اسلامی

ویراسته ریچارد جی. هوانسیان و جورج صباغ

ترجمه: فریدون بدره‌ای

طرح جلد: واحد گرافیک هرمس

چاپ اول: ۱۳۹۰

تیراژ: ۱۵۰۰ نسخه

قیمت: ۶۰۰۰ تومان

چاپ و صحافی: کاوا

همه حقوق محفوظ است.

عنوان و نام پدیدآور:	هزار و یک شب در ادبیات و جامعه اسلامی؛ ویراسته ریچارد جی. هوانسیان و جورج صباغ؛ با پیشگفتاری از فدوا مالتی - داگلاس؛ ترجمه فریدون بدره‌ای.
مشخصات نشر:	تهران، انتشارات هرمس، ۱۳۹۰.
مشخصات ظاهری:	شس + ۱۹۰.
شابک:	۸ - ۶۵۴ - ۳۶۳ - ۹۶۴ - ۹۷۸
وضعیت فهرست نویسی:	فیا
یادداشت:	عنوان اصلی: <i>The Thousand and One Nights in Arabic Literature and Society, c 1997</i>
یادداشت:	کتابنامه
موضوع:	هزار و یک شب
شناسه افزوده:	هوانسیان، ریچارد جی.
شناسه افزوده:	Hovannisian, Richard C.
شناسه افزوده:	صباغ، جورج
شناسه افزوده:	Sabagh, Georges
شناسه افزوده:	مالتی - داگلاس، فدوا، ۱۹۴۶ - م.، مقدمه نویسنده.
شناسه افزوده:	Malti-Douglas, Fedwa
شناسه افزوده:	بدره‌ای، فریدون، ۱۳۱۵ - م.، مترجم.
رده‌بندی کنگره:	۱۳۸۹ ز ۴ / ۵۴۸۶۳۴۸۶
رده‌بندی دی‌وی:	۸۹۲/۷۳۳۴
شماره کتابشناسی ملی:	۱۹۷۵۲۰۲

اهدای جایزه جورجو لوی دلآ ویدا به
دوازدهمین دریافت‌کننده آن، آندره میکل
جورج صباغ (دانشگاه کالیفرنیا، لس‌آنجلس)

پروفسور آندره میکل دوازدهمین جایزه جورجو لوی دلآ ویدا
در مطالعات اسلامی را از آن خود کرده است. این جایزه به
پاس آثار بسیار ارزشمند و مشهور او در زمینه ادبیات، جامعه و
تمدن عربی-اسلامی به وی اهدا شده است. موضوعی که
پروفسور میکل برای این گردهمایی برگزیده است به وی و
دیگر محققانی که به این مجمع دعوت شده‌اند این فرصت را
می‌دهد تا تفاسیر و ارزیابیهای نوین خود را از هزارویک شب،
این گوهر تابناک ادبیات جهان، عرضه کنند.

آندره میکل استاد زبان و ادبیات عربی در کولژ دو فرانس^۱
است. حضور در این مؤسسه دانشگاهی افتخاری است که
متعلق به برجسته‌ترین محققان فرانسه بوده است. پیش از
انتصاب به این مقام در ۱۹۷۶، وی استاد زبان و ادبیات عربی در
دانشگاه پاریس بود. او مانند بسیاری از روشنفکران برجسته
فرانسه فارغ‌التحصیل مدرسه عالی^۲ است. به علاوه، او مدیرکل
کتابخانه ملی^۳ بوده و در فعالیتهای فرهنگی جهان عرب نیز
بسیار فعال بوده است و به عنوان سرپرست رایزنی فرهنگی
فرانسه در مصر، در انستیتوی فرانسوی مطالعات عربی در

1. Collège de France 2. École Normale Supérieure

3. Bibliothèque Nationale

دمشق، و در انستیتوی فرانسوی باستان‌شناسی شرقی در قاهره خدمت کرده است.

میکل همچنین عضو هیئت نمایندگی فرانسه در یونسکو است. وی به نحوی درخشان و با جامعیت در مقام یک عالم علوم اجتماعی و یک شاعر درباره ادبیات عربی و جامعه اسلامی سده‌های میانه قلم زده است. اثر چندجلدی او درباره *La Géographie humaine du monde musulman Jusqu'à* *milieu de XIe Siècle* منبعی غنی از اطلاعات پرارزش درباره جغرافیای انسانی جهان اسلام در سده‌های میانه و تجزیه و تحلیل آن، و نوشته‌های عربی سده‌های میانه درباره جغرافیا است. در کتاب اسلام و تمدن آن، وی مفسری بی‌باک و تیزبین درباره تاریخ فرهنگی اسلام از قرن هفتم تا دوازدهم میلادی است. این کتاب از طرف آکادمی فرانسه به دریافت جایزه نائل گشت و به زبانهای بسیاری ترجمه شد. پروفیسور آندره میکل به هزار و یک شب نیز با همان تیزبینی روی می‌کند، اما در عین حال از آن الهام می‌گیرد و شاعری فصیح و داستان‌سرایی بلیغ می‌شود که شاهد آن لیلی و مجنون و شعر عاشقانه است.

فهرست

عنوان	نویسنده	صفحه
پیشگفتار	فدوا مالتی- داگلاس	۱
۱. هزار و یک شب در ادبیات و جامعه اسلامی	آندر میکِل	۵
۲. بغداد تاریخی و بغداد افسانه‌ای در داستان	جمال‌الدین بن شیخ	۱۹
علی بن بکّار و شمس النهار. یا رستاخیز خیالی		
۳. عجایب در هزار و یک شب	روی بی- متعده	۲۵
۴. شهرزاد فمینیست	فدوا مالتی- داگلاس	۶۳
۵. جواز داستان‌سرایی	سیگر ای. بُن‌یاکر	۹۱
۶. از تاریخ به افسانه: داستانی که می‌اشهر پادشاه	محسن مهدی	۱۲۷
در هزار و یک شب می‌گوید		
۷. روایت‌های باستانی خاور نزدیک در هزار و یک شب	استانیسلاو بگرت	۱۷۳

پیشگفتار

فدوا مالتی - داگلاس (دانشگاه ایندیانا)

امروز برای ادبیات عرب روزی باشکوه است. زیرا جایزه بزرگ مطالعات خاورمیانه یعنی جورجولوی دلا ویدا، که همه آرزوی آن را دارند، به محقق فوق العاده شایسته، آندره میکل، اعطا می شود و این محقق هزارویک شب را به عنوان موضوع بحث گردهمایی اعطای جایزه برگزیده است. برآستی امروز روز فرخنده ای است، زیرا که زندگی حرفه ای برنده جایزه و مسیر ادبی موضوع جایزه به طرز عجیب اما جالبی با هم تلاقی کرده اند.

آندره میکل در ۱۹۲۹ در لنگداک زاده شده است، و از همان زمان که در ۱۹۵۳ از مدرسه عالی فرانسه فارغ التحصیل شد ستاره اقبال تحقیقات دانشگاهی اش درخشیدن گرفته است. تجارب خارجی او وسیع و شگفت انگیز بوده است؛ از دبیرکلی هیئت فرهنگی و باستان شناسی فرانسه در حبشه در دهه ۱۹۵۰ تا ریاست هیئت دانشگاهی و فرهنگی فرانسه در جمهوری متحده عرب در دهه ۱۹۶۰. پروفیسور میکل اکنون در کشور خود یکی از مهمترین پستهای دانشگاهی، یعنی استادی کلژ دو فرانس، را دارد. بسیاری از پژوهشگران آمریکایی، که اوقاتی را در کتابخانه ملی پاریس سپری کرده اند و جهان عرب را فقط در تلویزیون دیده اند، ممکن است پروفیسور میکل را هنگامی که رئیس کتابخانه ملی عمومی فرانسه بوده است دیده باشند؛ بی آنکه بدانند که وی در همان حال

مشهورترین منتقد فرهنگی جهان عرب در فرانسه بوده است.

در آثار میکِل نه تنها جهان شرق و غرب به یکدیگر رسیده‌اند بلکه دوران کلاسیک و مدرن نیز در آن با هم روبه‌رو شده‌اند. زندگی پربار حرفه‌ای آندره میکِل وی را به موضوعاتی در فرهنگ و ادب عرب رهنمون شد که کمتر کسی بدانها می‌پردازد. تحقیق ابتکاری و پیشگامانه چندجلدی او دربارهٔ جغرافیای انسانی جهان اسلام در سده‌های میانه کافی است که در دهه‌های آینده نام آندره میکِل را نزد متخصصان مطالعات خاورمیانه زنده نگاه دارد. در کتاب جغرافیای انسانی جهان اسلام در سدهٔ یازدهم م.، موضوعات شگفت‌انگیز، غیرمعارف، تاریخی و ادبی، همه با هم تلفیق و جغرافیای انسانی به یک نقشهٔ جامع و متنوع فرهنگی تبدیل می‌شود که محققان، صرف‌نظر از تخصصشان، می‌توانند به واسطهٔ آن جهان اسلام سده‌های میانه را درآورند. در بازنگری، می‌توان دریافت که گذر از بسیاری از آثار پرداخته‌شده در کتاب جغرافیای انسانی به متن هزار و یک شب آسان می‌نماید. به علاوه، آیا این دو متن علی‌رغم تفاوت‌های ظاهری‌شان فضای فرهنگی مشترکی را نمی‌پویند؟ در این جهان انتقادی که میکِل وارد آن شده است — جهان تخیلی سده‌های میانه — آن قرابت فرهنگی که اجازه می‌دهد سنت عالی ادبیات رسمی زانو به زانو هزار و یک شب بنشیند در بهترین حالت امری غیرعادی است. عرب‌های سده‌های میانه هزار و یک شب را، در مقایسه با سنت ادبیات فصیحی که بر متون سده‌های میانه سخت سیطره داشت، اثری حاشیه‌ای تلقی می‌کردند و بسیاری از محققان قرن بیستمی ادبیات عربی تا همین اواخر هزار و یک شب را موضوع بالارزشی برای تحقیق جدی ادبی نمی‌دانستند. آندره میکِل به شکستن این «تابو» بسیار کمک کرده است و به همین دلیل ما بسیار مدیون او هستیم.

کار میکِل همچنین کمک کرد «تابوی دیگری» که بر امریکا در

آن سوی اقیانوس اطلس سلطه داشت نیز بشکند. این عبادت زیان‌آوری است که محققان به یکی از دو دوره ادبیات عربی محدود شده‌اند؛ یعنی یا به ادبیات سده‌های میانه می‌پردازند یا به ادبیات جدید، و بندرت اتفاق می‌افتد هر دو را مدنظر قرار دهند. میکل، مانند بسیاری از محققان اروپایی که جهان عرب برای آنها چندان دور نبود، هرگز فراموش نکرد که ادبیات و فرهنگ عربی اموری مرده نیستند. از این رو، شیوه تحقیق او اهمیت تداوم و استمرار را در حوزه مطالعات عربی-اسلامی نشان می‌دهد. بنابراین جای شگفتی نیست که مطالعات او در ادبیات جدید عرب شانه به شانه بررسیهایش در ادبیات سده‌های میانه پیش برود.

در این میان جایگاه هزارویک شب کجاست؟ هزارویک شب توانایی عجیبی در دگرپیشی، هم در تمام مرزهای جغرافیایی و هم در حدود و ثغور زمانی، دارد. در تمام ادبیات جهان شاید تنها متنی است که به‌طور خاص می‌تواند به همان اندازه که بخشی از سنت ادبی مغرب‌زمین محسوب می‌شود بخشی از سنت ادبی شرق نیز به شمار آید. به علاوه، مترجمان اروپایی سبب شدند تا این متن به صحنه ادبی جهان بازآورده شود. داستانهای این مجموعه که از تخیل اسلامی سده‌های میانه سرچشمه گرفته‌اند به واسطه مترجمان اروپایی به سیرشان ادامه دادند تا مخاطبان تلویزیون و ویدئو را در سراسر جهان مسحور کنند. شور و شهوت، جنایت، آدم‌خواری، چراغهای جادو؛ اینها فقط معدودی از عناصری است که هزارویک شب را هم در میان جوانان و هم بزرگسالان تا این حد محبوب گردانده است. بازرگانان همراه با حکمرانان و راهزنان نیز در این شهرت نمایان سهیم‌اند. آن دسته از شخصیت‌های تاریخی که خوانندگان با آنها در نوشته‌های «جدی» تر ادبی آشنا هستند گاهی به صورت میهمان در این فضای سرگرم‌کننده

ظاهر می‌شوند. شخصیت‌های غیرتاریخی دیگر چون سندباد و علاءالدین نه تنها با حضورشان در متن هزار و یک شب بلکه با ظاهر شدنشان بر پرده‌های سینما نیز جاودان گشته‌اند.

اما شاید شهرزاد و یاران ادبی او در داستان چارچوب هزار و یک شب بیش از همه شخصیت‌هایی که در این ماجراها موج می‌زنند تخیل نویسندگان خلاق هر دو جنس را در شرق و غرب عالم تسخیر کرده‌اند. از جان بارت امریکایی گرفته تا نوال سداوی مصری. این داستان چارچوب سده میانه‌ای را گفته و بازگفته‌اند، و نویسندگان مختلف با توجه به مقاصد و اهداف خود آن را تعدیل و دیگرگون ساخته‌اند. اینها همه بر شگفت‌انگیزی هزار و یک شب و جهانی بودن پیام آن گواهی می‌دهد. انسان در شگفت می‌ماند که چگونه چنین متنی توانسته در حاشیه بماند. و اگر در حاشیه نمی‌ماند، آیا ادیبان سده‌های میانه آن را با بازنویسی‌ها و بازگویی‌ها زنده نگه نمی‌داشتند؟ در ردگیری آثار ادبی مغفول‌مانده در تاریخ ادبیات هنوز کارهای انجام نشده بسیار است.

کافی است بگوییم بسیار بعید بود متنی ادبی، که بسیاری از مؤلفان سده‌های میانه و منتقدان غربی جدید آن را متنی حاشیه‌ای می‌دانستند، موضوع بحث یک گردهمایی مهم مانند کنفرانس جایزه جورجو لوی دلّا ویدا شود. این گواهی است بر پیش درستی آندره میکل که این امر بعید اکنون از میان رفته است. و اینکه پروفیسور میکل هزار و یک شب را کانون بحث کنفرانس جایزه جورجو لوی دلّا ویدا قرار داده بیش از یک تصادف فرخنده است. مقالات این کتاب در ستایش پروفیسور میکل و هزار و یک شب ارائه شده‌اند.